

6 ISLÁM A SVOBODA JEDINCE

Jednou z hodnot současné demokracie je ochrana a dodržování lidských práv; jedná se o komplementární pojmy. Lidská práva¹⁰¹ jsou širším pojmem, než je demokracie – zaručují jedinci široce pojatá nezadatelná a nezcizitelná práva a svobody,¹⁰² počínaje rovným přístupem a právem na život. Aby demokratické principy mohly být naplněny v praxi, musí mít jedinec kromě svobody volby i svobodu být volen a svobodu alternativy, která nemůže být naplněna bez svobody projevu jako občanského práva.

V této kapitole bude analyzován vztah mezi islámem a lidskými právy s využitím stejných postupů jako v předchozích kapitolách, tj. z teoretického i praktického hlediska, kdy východiskem bude obecná role kultury v problematice lidských práv. V první podkapitole bude představen stručný nárys toho, jak jsou lidská práva pojednána v základních textech islámu a v *šarí'ě*, a budou krátce analyzovány argumenty o míře slučitelnosti islámu s lidskými právy v západním pojetí. Problematika lidských práv je oblastí velmi citlivou na odlišnost kultur a tudíž i ohniskem dlouhodobých ostrých sporů odborné i laické veřejnosti ohledně jejího způsobu pojetí. V následující podkapitole proto bude proveden krátký diskurz o genezi pojmu lidských práv z hlediska univerzálnosti a relativnosti – jde totiž o záležitost velkého významu pro badatele z obou stran: jak těch, kteří se touto problematikou zabývají z pohledu muslimů, tak i těch, kteří vztah posuzují zvenčí optikou západních standardů. V následujících částech knihy bude vyhodnocena kompatibilita dokumentů vytvořených v muslimském světě a týkajících se lidských práv a provedena analýza výsledků studií o stavu lidských práv v islámských zemích. Stav dodržování lidských práv v muslimských zemích se podrobí zkoumání v poslední podkapitole.

¹⁰¹ Za první dokument o vymezení práv (byť úzké skupiny) vůči vládnoucí moci lze ovšem v evropském kontextu pokládat i Magnu chartu libertatum z roku 1215.

¹⁰² Princip nezadatelnosti, nezcizitelnosti, nepromlčitelnosti a nezrušitelnosti základních práv a svobod jako neměnná konstanta je již vtělen do všech západních modifikací právního řádu.

6.1 Šarí'a a lidská práva

Jak již bylo řečeno v předchozích kapitolách, muslimové považují svatou knihu Korán za zjevení od Boha, které je možno interpretovat, nikoli však v jakémkoli ohledu měnit. V západním pojetí lze právo přizpůsobovat a měnit dle vůle zákonodárce, případně lidu, a rozhodujícím kritériem jsou v čase se měnící představy o tom, co je správné a hlavně vhodné a výhodné pro společnost (toto pojetí bylo ve 20. století omezeno právě principem nezadatelnosti, nezczizitelnosti, nepromlčitelnosti a nezrušitelnosti základních práv a svobod). Islámské Boží právo bylo naproti tomu dáno člověku „jednou a provždy“ – společnost se sama musí přizpůsobit právu, spíše než aby vytvářela vlastní zákony jako odpověď na proměnlivé problémy běžného života. Je zřejmé, že se to týká rovněž postavení jedince ve společnosti a nutně to souvisí i s otázkou míry, do jaké jsou určena základní práva jedince (občana) ve společnosti. Hlavní problémy spočívají v tom, že Korán a související zdroje islámu jsou často v otázkách správy světských záležitostí velmi neurčitě.

I zde se odvážím předeslat, že celkový rámec politických práv a občanských svobod rovněž stojí na koránském základě, kdy každý věřící bez rozdílu sociálního či společenského postavení je především muslimem – tedy členem *ummy*, univerzálního společenství muslimů. Teprve pak je, eventuálně, příslušníkem daného národa či občanem určitého státu.

Vztah *ummy* k jiným společenstvím je v Koránu deklarován na principech mírového soužití. Korán vyzývá k vzájemnému a mnohostrannému porozumění a spolupráci mezi lidmi i státy, neboť hodnota jedince je zakotvena v morální odpovědnosti vůči jiným, například ve verši 13 v *súře* 49: „*Lidé, stvořili jsme vás z jednoho muže a učinili z vás národy a kmeny, abyste se mohli vzájemně poznávat...*“ (Korán 49:13), stejně jako ve verši „*Pomáhejte si navzájem ve zbožnosti a ctnosti, avšak nepomáhejte si navzájem v hříchu a nespravedlnosti.*“ (Korán 5:2)¹⁰³ Korán je adresován celému lidstvu. Často se ve verších konstatuje, že se týkají všech božích dětí, což by se mohlo interpretovat tak, že se to týká pouze muslimů, ale Korán je určen všem „dětem Adamovým“.

Ve vztazích uvnitř *ummy* nestojí muslimové před Bohem jako jedinci, ale spíše jako společenství (*umma*) vcelku. Muslim však může vést skutečně islámský život pouze ve státě spravovaném podle *šarí'y*. To tedy znamená, že vláda, která se řídí islámským právem, *šarí'ou*, se spolupodílí na utváření společnosti, která spěje k dokonalosti. Pak je zřejmé, že základní povinností jedince je podporovat takovou vládu i ostatní členy společenství tak, aby obstáli před Bohem a získali jeho

¹⁰³ Srov. „[...] (lidé) mají spolu jednat v duchu bratrství.“ (Všeobecná deklarace lidských práv, článek 1.)

náklonnost. Jinými slovy, v důsledku zdokonalování celé společnosti má nakonec i jedinec větší osobní prospěch z toho, že podporuje vládu a podřizuje se platnému právu, než kdyby si vynucoval dílčí práva zaručená vládou. (Mayer, 1991) V islámu se tudíž stanovují povinnosti muslima vůči celé společnosti mnohem důrazněji, než jeho práva vůči vládní moci. Přesto jsou ve zdrojích islámu zakotveny čtyři principy, o které se opírá i západní pojetí lidských práv – svoboda, spravedlnost, etika i základní lidská práva.

Svoboda jedince je v Koránu pojímána následovně – Bůh obdařil lidstvo svobodou tím, že si sami mohou vybrat z možností toužit po dobrém i špatném; svobodný čin ovšem podléhá Boží vůli. (Al-Naim, 1995) Logickým vyústěním skutečnosti, že islámské vlády odvozují svou moc od Boha, je premisa, že muslim je v muslimském státě povinován vládě poslušností; ovšem pouze pokud jde o vládu neodporující principům islámu. Tím jsou svoboda a práva jednotlivce alespoň v tomto smyslu vymezeny.

Často uváděným veršem v kontextu svobody jednotlivce je ten o nepřipustnosti omezování osobní svobody, který ukazuje, že podle islámu má každý právo na soukromí, takže nikdo nesmí neoprávněně zasáhnout či vniknout do jeho obydlí: „Ó vy, kdo věříte! Nevstupujte do jiných domů než do vlastních, aniž byste požádali o svolení a pozdravili ty, kdo v nich bydlí.“ (Korán 24:27) Tento verš je jednoznačnou podporou respektování individuálních svobod.

Pro i proti výkladu svobody se často uplatňuje princip *hisba*¹⁰⁴, podle kterého je každý muslim povinen respektovat řád, a který se stal kardinálním principem a základem mnoha zákonů i institucí. (Kropáček, 2005) Odmítnutí *hisby* by znamenalo kolaps náboženství a rozšíření korupce a ignorance. *Hisba* je tudíž chápána jako kolektivní povinnost. Důležitost tohoto respektování politického řádu byla zdůrazněna i ve spisech významného muslimského sociologa Ibn Chaldúna, ve kterých nabádá, že jedním z nejdůležitějších úkolů politických vůdců je udržování řádu jako předpokladu pro rozkvet obchodu. Větší část této filozofie nalezla podporu i u *ulamá*, neboť bylo zřejmé, že řád zaručený přísnou vládou je lepší než chaos. V oblasti lidských práv má tento princip největší vliv na postoj vlády, společnosti i jedince ke svobodě projevu. Stupeň uplatnění principu by měl odpovídat stupni závažnosti společenského přestupku. Povinností muslima je buď informovat o nevhodnosti jednání toho, kdo se dopouští špatného, nebo ho přátelsky pokárat, případně upozornit na možný Boží hněv. Hrozba, výhrůžky nebo použití síly jsou krajními stupni uplatnění *hisby* (jen v nevyhnutelném případě, pro potlačení zla). (Aliah, 1988)

¹⁰⁴ „Přikazovat vhodné a zakazovat zavrženíhodné“ (3:104 a 110, 9:71 a 31:17), podrobněji podkapitola 3.2.

Korán pojímá spravedlnost jako protiklad útlatku, přičemž přirozená spravedlnost stojí výš než legální. Princip absolutní spravedlnosti (Boží, zjevené skrze Proroka) se stal jedním z fundamentů islámu. Islám představuje Boží spravedlnost mezi lidmi. Relativní spravedlnost – tj. právo vytvořené člověkem, na jehož dodržování dohlížejí sociální organizace udržující veřejný pořádek na tomto světě, vlastně sekulární spravedlnost – nesmí být v rozporu s islámskými principy. (Aliah, 1988)

Základem etiky v islámu je pro člověka vzor v Bohu, v jeho božských vlastnostech, které má věřící následovat. Silnou společenskou etiku v islámu představuje důraz kladený na milosrdenství, poctivost, vřidnost, bratrské chování k bližním a pomoc chudým, nemocným a trpícím, což jsou podstatná shodná témata etiky velkých náboženských tradic lidstva. Důležitá přikázání se týkají dodržování smluv, čestnosti, upřímnosti, pravdomluvnosti i poctivosti v obchodě: „*Bůh vám přikazuje, abyste vraceli svěřené majetky jejich vlastníkům, když soudíte mezi lidmi, abyste soudili spravedlivě. Vždyť Bůh – a jak krásné je to, k čemu vás napomíná – vždyť Bůh slyšící je i jasozřivý.*“ (4:61). Korán (až na krádež, loupežné přepadení, cizoložství, křivé nařčení z cizoložství, opilství a podle některých právních škol i za odpadlictví od islámu) nestanovuje za porušení svých pravidel žádné tresty.¹⁰⁵ Obecně se v islámském právu hovoří o vyšším významu svědomí.

Ve verších (23:97–98) se praví: „*Jsmo věru s to ti ukázat, co jsmo jim slíbili, avšak raději odvracej zlé tím, co je lepší! My dobře známe, co si vymýšlejí,*“ což má pro islámskou etiku velký význam – na zlo má člověk odpovídat ještě větším dobrem. Jsou dokladem toho, že ve své době byla islámská etika skokem k větší humanitě.

Ani v Koránu, ani v *sunně* nenajdeme mnoho zmínek, které by se týkaly přímo lidských práv. Jak již bylo řečeno v souvislosti s úrovní demokracie, mnohé *súry* Koránu jsou formulovány natolik vágně, že umožňují interpretaci, která může být použita pro zdůvodnění i zcela protikladných pohledů. Ochrana práv jedince je však často stanovena až během podrobného rozboru nejrůznějších situací lidského života. Stejně tak je na několika místech Koránu doslova zmíněn základ všech lidských práv – rovnost věřících před Bohem. Právě tento proklamovaný respekt vůči právům jednotlivce a morální principy islámu vedou řadu současných muslimů k tvrzení, že to byl islám, který už před 1400 lety představil vůbec první program lidských práv. (Mawdúdí, 1980)

Podle Koránu však v některých ohledech platí pro společnost nerovnost. Čtyři hlavní výjimky tak tvoří nerovnost společenská, ekonomická, genderová a náboženských menšin.

¹⁰⁵ Toto pojetí se promítlo i do principu nevynutitelnosti práva, příznačného pro *šari' u* (podrobněji v kapitole 3.2).

Ačkoli Korán uznává, že urozenost, rod a bohatství jsou z hlediska lidského náhody, přesto nerovnost ve společnosti pochází od Boha: „*Jsou snad oni těmi, kdož milosrdenství Pána tvého rozdělují? My rozdělujeme mezi ně živobytí jejich v pozemském životě a my povyšujeme jedny nad druhé v hodnostech, aby si jedni druhé brali do služeb. A milosrdenství Pána tvého je lepší než to, co oni hromadí.*“ (43:32), stejně jako nerovnost ekonomická: „*Bůh dal jedněm z vás přednost před druhými v podílu na živobytí; avšak ti, jimž přednost byla dána, nedávají z podílu svého těm, jimž pravice jejich vládne, aby si tak byli rovni. Což popírat chtějí dobrodiní Boží?*“ (16:71) Obě dvě se promítají i do principu *kafá'a*¹⁰⁶, který požaduje dodržení rovnosti a přiměřenosti mezi partnery uzavírajícími sňatek.

V rozporu s univerzálním pojetím lidských práv, které prosazuje Západ, se ocitají zejména tři aspekty zakotvené v islámských zdrojích. Kromě pojetí nerovnoprávnosti v rovině svobody a rovnosti náboženství a nerovnoprávného postavení žen je to otázka tělesných trestů. Těmto třem okruhům se s ohledem na cíl práce věnuje v následujících podkapitolách podrobnější rozbor.

6.1.1 Postavení ženy podle islámských zdrojů

Postavení ženy je v Koránu vyjádřeno principem, že žena má stejnou důstojnost jako muž, nikoli však stejná práva; je právním subjektem, není však rovnoprávná.¹⁰⁷ Oproti postavení žen v předislámském kmenovém systému a v historii regionu však bylo zavedení islámu výrazným posunem ke zrovnoprávnění žen. Kupříkladu Muhammad odmítl prodávání žen nebo zabíjení novorozenečků děvčátek – z majetkových důvodů, kdy nevěstě přísluší věno (16:60–61). Zákony, které na území Blízkého východu panovaly před příchodem Proroka, vymezovaly ženám status ne nepodobný otrockému. (Kropáček, 2005)

Žena ovšem i podle Koránu stále stojí o stupeň níže, než muž: „*A ony mají pro sebe stejné právo jako oni podle zvyklosti, nicméně muži jsou o stupeň výše*“ (2:228), což je jinde vysvětleno tím, že muž ženu živí, chrání a stará se o ni: „*Muži zauímají postavení nad ženami proto, že Bůh dal přednost jedněm z vás před druhými, a proto, že muži dávají z majetků svých (ženám).*“ (4:34) Tím ovšem má nad ženou také jistou moc: „*A ty, jejichž neposlušnosti se obáváte, varujte a vykažte jim místa na spaní a bijte je! Jestliže vás však jsou poslušny, nevyhledávejte proti nim důvody.*“ (4:34)

¹⁰⁶ *kafá'a* – (arab.) rovnost, obdobnost

¹⁰⁷ Srov. „*Všichni lidé rodí se svobodní a sobě rovni co do důstojnosti a práv.*“ (Všeobecná deklarace lidských práv, článek 1.)

Toto nerovné postavení, žen především v manželství, se ukazuje v polygynním, rozvodovém a dědickém právu, které muže zvýhodňuje.

Mnohomužství (polyandrie) je podle Koránu zakázáno na rozdíl od mnohoženství, které je dodnes zachovávanou praxí: „[...] *berte si za manželky ženy takové, které jsou vám příjemné, dvě, tři a čtyři; avšak bojíte-li se, že nebudete spravedliví, tedy si vezměte jen jednu nebo ty, jimiž vládnu pravice vaše. A tak se nejlépe vyhnete odchýlení.*“ (4:3) Ve stejném verši tudíž Bůh nabádá, že muž ke všem svým ženám musí být stejně spravedlivý (jak po ekonomické, tak po citové i sexuální stránce), a pokud předem ví, že to nebude schopen dodržet, má se omezit jen na jednu ženu. V jiném verši přímo varuje: „*Nikdy vám nebude možno, abyste byli spravedliví mezi ženami, i kdybyste si to přáli. Neprojevujte však jedné z nich úplnou náklonnost a nenechávejte jinou jakoby visící ve vzduchu!*“ (4:29)¹⁰⁸

V dědických otázkách je Korán velmi podrobný; stručné doklady zněvýchodnění ženy jsou například ve verších: „[...] *synovi podíl rovný podílu dvou dcer*“ (4:11); „[...] *Vám náleží polovina z toho, co zůstavily manželky vaše, jestliže neměly mužského potomka. A jestliže měly mužského potomka, patří vám z toho, co zůstavily, jedna čtvrtina [...]. A manželkám patří jedna čtvrtina toho, co zůstavíte, jestliže nemáte mužského potomka. A jestliže máte mužského potomka, pak patří manželkám jedna osmina toho, co jste zůstavili [...]*“ (4:12). Rovněž je uváděno, že musí být zaopatřeny jak vdovy (2:241), tak manželky po rozvodu (2:242). V otázce rozvodu však podle Koránu ženy rovnoprávné nejsou; stejně tak svědectví ženy má jen poloviční váhu oproti svědectví muže (2:282).

Pozůstatkem kmenového uspořádání zůstal v islámu důraz na jisté otcovství a čistotu příbuzenství. Z toho vyplývá zvýšená kontrola ženské sexuality a potažmo veřejného života žen. Na druhé straně byl výklad některých veršů patriarchálním postojem a mužskou dominancí zdeformován. Kupříkladu verš vyzývající obě pohlaví ke skromnosti v oblékání byl v praxi zredukován pouze na ženy. Oběma stranami často citovaný verš „*Proroku, řekni manželkám svým, dcerám svým i věřícím ženám, aby přitahovaly k sobě své závoje! A toto bude nejvhodnější k tomu, aby byly poznány a nebyly uráženy.*“ (33:59) je fundamentalisty interpretován jako výzva k zahalování obličejů. Pravým významem je ale výzva k nenošení otevřených vyzývacích šatů. Ve stejném smyslu ostatně hovoří verše 24:30–31, které doporučují zahalování řader: „*A řekni věřícím ženám, aby cudně klopily zrak a střezily svá pohlaví a nedávaly na odív své ozdoby kromě těch, jež jsou viditelné. A nechť spustí závoje své na řadra svá [...]*“ (24:31). (Spencer, 2006)

¹⁰⁸ Tento verš slouží modernistům k argumentaci za zákaz polygynie.